

ESKİÇAĞ TARİH YAZICILIĞINDA HERODOTOS'UN YERİ VE ÖNEMİ

Muzaffer DEMİR*

Özet

Eskiçağ yazarlarının çoğu Herodotos'un objektif tarih yazmadığı ve eserinin büyük bir bölümünü kulağa hoş gelen ve cana yakın bir üslûpla yazılan gerçek dışı hikayelerden derlediği konusundaki görüşlerini yüzyıllar boyunca devam ettirdiler. Bu görüş modern yazarlar tarafından da benimsendi. Ancak, Herodotos'a yönelik uzun süreden beri devam eden bu tür akademik eleştirilerin temelini onun eserindeki kusurlardan kaynaklanma ihtimali zayıflamaktadır. Bunun nedeninin daha çok Thukydides'in Herodotos'un rasyonel olmayan sözlü geleneğini eleştirmesiyle başladığı ve daha sonraki yazarlar tarafından Herodotos'un metoduna karşı bu önyargılı benzer eleştirilere yüzyıllar boyunca dozu artırılarak devam edildiği görülmektedir. Aslında Herodotos sözlü geleneği kullanmada rasyonel bir yaklaşım sergilemektedir. Eserinde kullandığı doğruluğu ispatlanması mümkün olmayan değişik sözlü geleneklerle ilgili yorum yapmaktan sakınmakta ve başkalarının ağzından konuşarak sadece işittiklerini aktardığını sıkça belirtmektedir. Zaman zaman gerçek dışı olduğu bariz olan bazı hikayeleri doğrudan reddetmektedir. Hatta daha da ileri giderek belli konudaki farklı görüşleri bildirerek bazen onları kuşku, tezat dolu bulmakta ve zaman zaman delillerle destekleyerek kendi çözümünü ortaya koymaya çabalamaktadır. Herodotos genelde kullandığı sözlü kaynakların eleştiriye açık olduğunun bilincinde olduğundan, tapınaklardaki yazılı belgelerden de yararlanarak özellikle kendisinin de gezip gördüğü ve tarihsel bir gerçek olarak kabul ettiği Aigyptos (Mısır) geleneğinin güvenilirliğini ortaya koymak için rasyonel yöntemlere başvurur. Fakat Herodotos'un kendisinden çok daha öncesinin tarihini yazması, ahlâkî mesajlar içeren kaidelere yer vermeye niyetlenmesi ve Hellas (Yunanistan)'ın dışında geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmek istemesi nedenleriyle sözlü anlatıma uygun olarak gerçek veya gerçek dışı olsun her türlü farklı görüş açısını etkileyici ve eğlendirici bir şekilde ortaya koyduğu görülmektedir. Ancak anlattıklarının gerçeğe ve gerçeğe dayanmayan yönlerinin olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Eserinin anlatımı geçmişten yakın zamana gelirken, özellikle ilk dört kitabından sonra daha bir doğruluk kazanmaktadır. Buradaki zorluk onun aktardığı bütün hikayeler içindeki tarihsel gerçekleri ortaya koymada yatmaktadır. Bu gerçekleri ortaya koyabilmek için onun eserini bütünüyle kavrama kabiliyeti olan bir okuyucu olmak gerekmektedir. Herodotos'un özellikle karşılaştırma yapmak için farklı kaynakları sunuşu, modern tarihçilerin eski Hellen (Yunan) tarihi ile ilgili bazı gizemlerin parçalarını bir araya getirmelerine yardım etmektedir. Günümüz bilim adamları Herodotos'un muhtemelen ulaşamayacağı antik metinler ve 19. yüzyıldan itibaren ortaya çıkarılan arkeolojik buluntular sayesinde ortaya çıkan yeni bilgiler ışığında onun yazdığı tarihi yeniden inceleme fırsatı bulmaktadırlar. Böylece yüzyıllar geçtikten sonra eskiçağ tarih yazıcılığında

* Yrd. Doç. Dr., Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. E-mail: dmuzaffer@mu.edu.tr.

Herodotos'u ilk bakışta ciddiye almayan bakış açısından yavaş yavaş kurtulmaktalar ve onun yardımıyla tarihî yeniden keşfetme gayretlerini çoğaltmaktadırlar.

Anahtar kelimeler: *Herodotos, Eskiçağ Tarihi, Tarih yazıcılığı, Eleştiri.*

Abstract

The Role and the Significance of Herodotos in Ancient Historiography

Throughout the centuries, most of the ancient writers continued to hold the view that Herodotos did not write an objective history and composed his work by fictional tales, written in an entertaining and conversational style. This view was also followed by modern writers. However, it is possible that these long-lasting academical critics about Herodotos do not result from any real mistake of his work, but do stem from the fact that Herodotos depended very much on irrational oral tradition, the critics of which seems to have first begun by Thucydides and these prejudicial critics of Herodotos' method were followed in a tougher manner by successive writers throughout centuries. As a matter of fact, Herodotos displays a rational approach in his use of oral tradition. He abstains from making comments about the unverifiable oral traditions he uses and often repeats that he merely writes what he hears from others. From time to time, he rejects the tales which are obviously false. While expressing the different views about a certain subject, he even sometimes goes further by stating both his suspicions and contradictive points about these views and puts forward his solution by means of evidence. Being aware of the fact that the oral sources in general, available to him, are open to critics, Herodotos adheres to rational methods in order to confirm the reliability of Egyptian tradition, which he especially accepts as a historical fact, by making use of accessible archives of the temples and his observations when he visited there. Because of the facts that he writes about the events of a distant past; intends to convey a moral message and wishes to adress a broader section of readers outside Hellas, he presents various fictional and nonfictional points of view amusingly and persuasively in accordance with oral tradition. Yet one ought to accept that his narrative consists of both fictional and nonfictional tales. The truth of his narrative becomes gradually more recoverable as one nears the present and recedes gradually into fable as one moves backward in time. The difficulty lies here in sorting out the historical truths from all his narratives for the sake of humanity. In order to realize this, one should be a reader having a comprehensive perceptual capability of the totality of his work by means of intuitive judgements. Especially Herodotos' presentation of different sources for making an analogy on a certain subject helps modern historians to work out mysterious pieces of Ancient Greek History. The recent scholars are having the opportunity to re-examine Herodotos' *Historiai* in the lights of archaeological finds, having been found since the beginning of 19 th century, and the ancient texts to which Herodotos did probably not have an access. Thus, after the passing of centuries, they gradually exclude themselves from the point of view that did not take Herodotos seriously at first sight and they increase their efforts to rediscover history with Herodotos' contribution.

Key words: *Herodotos, Ancient History, Historiography, Critics.*

Halikarnassos doğumlu Herodotos (ca.484-ca.425)¹ İonia (İonya) diyalektğinde uzun ve sohbet şeklinde düz yazı anlatımıyla görmüş ve öğrenmiş olduklarını

¹ Aksi belirtilmedikçe bütün tarihler Milattan Önce (M.Ö)'dir.

“*Historiai*”² olarak adlandırılan 9 kitaptan oluşan eserinde anlatılmaktadır³. Herodotos’un antik dönemden bu yana eserinde tarif ettiği olayları doğru ve düzenli bir şekilde yazdığı ve objektif olduğu konusunda şüphe duyulması doğal gözükmemektedir. Zira gerçekten de Herodotos daha sonraki kitaplarında aynı tekniği kullanmaya zaman zaman devam etse de özellikle ilk dört kitabında ‘dairesel kompozisyon’⁴ olarak da adlandırılan ara hikaye tekniği ile eserinin ana temasından çıkararak pek çok hayali ve eğlendirici hikaye kaydetmekte ve bazen bu hikayeler çok uzadığından okuyucu ana temayı kaçırmaktadır⁵. Herodotos ana temadan çıktığının farkında olmasına ve yeri geldiğinde bu konuda özür dilemesine rağmen,⁶ eserinde sözlü geleneğe dayalı hayali hikayelere yer vermesi pek çok modern tarihçi için hayal kırıklığı yaratmıştır. Çünkü Herodotos’un sözlerine ne kadar güvenebileceklerini tahmin edememektedirler.

Herodotos’a karşı ilk hafif şiddetli eleştirinin 5.yüzyılda Thukydides’in Herodotos’u da ima ederek kendinden önce gelen hikaye yazıcılarının gerçeğe dayanmayan sözlü geleneğe başvurmasını eleştirmesiyle başladığı söylenmektedir⁷.

² Kendisine moralist, antropolog, hikaye anlatıcısı gibi atflar yapılan Herodotos eserine bir isim vermedi. Ancak eserinin başlangıç cümlesinde “Bu, Halikarnassoslu Herodotos’un kamuya sunduğu araştırmadır [*Hêrodotou Halikarnêsseos historiês apodexis hêde*,...]” diye yazdığından bu ismi aldığı görülmektedir. Herodotos’un burada ismin –in halinde tekil olarak kullandığı dişil bir ismi gösteren *historiês* kelimesi, yalın ve tekil hali *historia*, yalın ve çoğul hali ise *historiai*’dir. Grekçe’de “araştırarak öğrenme veya araştırma” anlamına gelmektedir. Bu kelime evrim geçirerek bugünkü modern anlamda kullandığımız İngilizce’de “History”, Fransızca’da “Histoire” kelimesi olmuştur. Aristoteles bu eseri sadece “*ta Herodotou*”, yani “Herodotos’un çalışması” olarak adlandırmaktadır. Bk., *Poetika*, 1451 B. Roma döneminde Herodotos’un eserinin bölündüğü 9 kitap “Muses” (İlham Perileri)lere göre adlandırıldı. Herodotos’un eserini son üç kitabına bakarak “Pers Savaşları” olarak adlandırmakta yanlış olabilir. Yine bu eserle ilgili olarak “Tabiat Tarihi” başlığı da kullanılabilmiştir. Bk., Romm 1998, 9-10.

³ Herodotos Persia-Hellas (Doğu-Batı) arasındaki savaşın nedenini ortaya koymayı amaçladığından onun ilk dört kitabının ana teması Pers gücünün kendini inşa etmesidir. Bu tema kapsamında Persia (İran)’ya komşu bazı özel devletlerin; Lydia (Lidya), Aigyptos (Mısır), Skythia (İskitya) veya Kyrene şehir devleti gibi ülkelerin ve bunlara komşu halkların uzun ve bazen kendi içine yönelik tarihleri ve kültürleriyle (*nomói*) geniş bir şekilde tam alakası olmadığı halde ilgilenilmektedir. Sonraki yaklaşık iki kitabında 490’lı yıllarda İonialı (İonyalı) Hellenler (Yunanlılar)’in Persler’e karşı ayaklanması ve Hellas merkezindeki Marathon seferinden; son üç kitap ve alt bölümlerinde 480 yılında Pers kralı Kserkses’in Hellas’ı işgali sırasında gerçekleşen siyasi gelişmelerden bahsedilmektedir.

⁴ Hornblower 1987, 25.

⁵ Modern tarihçileri en çok zora sokan uydurma olduğu açıkça belli olan hikayelerdir. Üç Persli’nin hangi hükümet biçiminin üstün olduğu konusunda tamamen Hellen (Yunan) tarzı bir tartışma yapması (3.80-82); Atina devlet adamı Solon ile Lydia kralı Kroisos arasındaki buluşma (1.29-32) örnek olarak verilebilir. Bütün bunlara Herodotos’un yapmış olduğu mübalâgalar da eklenebilir. Örneğin Pers kralı Kserkses’in Hellespontos (Çanakkale Boğazı)’un karşısına bir milyon yedi yüz bin kişiyle gelme ihtimali zayıftır (7.60.1).

⁶ 5.62.1; 5.65.5.

⁷ Thukydides eserinin “*Arkhaiologia*” olarak adlandırılan başlangıç bölümünde nasıl bir metod uyguladığını açıklarken kendinden önce gelen yazarların Hellas’ın geçmişinden söz ederlerken

Aristophanes'in 425 yılında yazdığı *Akharnanses (Akharnalılar)* adlı oyununda Herodotos'un gülünç bir şekilde taklit edildiği iddia edilmektedir⁸. 4.yüzyılın başında yazan Knidoslu Ktesias onu bir hikaye anlatıcısı (*logographos*) ve bir yalancı olarak adlandırmaktadır⁹. Strabon (64-ca.24) mitoloji yazarlarının dinleyenlere zevk ve hayranlık kazandırmak amacıyla gerçekleri bilen insanlara danışmadan asla görmemiş veya işitmemiş olduğu olayları tarih maskesi altında anlattıklarını bildirdikten sonra, Homeros'a, Hesiodos'a ya da diğer tragedya şairlerine inanmanın Ktesias'a, Herodotos'a, Hellanikos'a ve diğerlerine inanmaktan daha kolay olduğunu bildirmektedir¹⁰. Zira Homeros ve Herodotos mitolojik anlatım biçimini bilerek seçmişlerdir ve diğerleri tarihsel anlatım biçimine daha sonra kaymışlardır¹¹. Geç dönem yazarlarından Jerusalemli Flavius Josephus (37-ca.100) Hellen yazarlarının aynı konuda birbirlerinin tezadı olan bildirimlerde buldukları ve böylece anlaşmazlıklara düştükleri konusunda tespitlerde bulunurken, kendisinden sonra gelen yazarların fikir birliği içinde Herodotos'u tarihsel olmayan hikayelere daha fazla önem verdiği için eleştirdiklerini bildirmektedir¹². Herodotos'a karşı saldırıların en şiddetlisinin Plutarkhos (ca.45-ca.125)'un "Herodotos'un Kötücüllüğü Üzerine" adlı kitabı ile doruğa ulaştığı görülmektedir. Plutarkhos bu kitabının hemen giriş bölümünde, Herodotos'un üslûbunun basit, özgür ve ikna kabiliyetinin yüksek olduğu kadar aynı zamanda aldatıcı olduğunu vurgulamakta ve iyi olmadığı halde iyi gözükmenin tam bir kötülük işareti olduğuna dair Platon'un gözlemine atıfta bulunduktan sonra şöyle demektedir; "Gerçi hiç kimse bağışlanmasa da özellikle onun Boiotialılar ve Korinthialılar hakkında anlattığı yalanlarını ortaya çıkarmaya hiç kimse cesaret edemedi. Bunun üzerine onun anlatımının bu bölümlerinde hem atalarının saygınlığını hem de gerçeği savunmak bana düşmektedir. Onun bütün yalanlarını ve bütün uydurduklarını gözden geçirmek için bile pek çok papirüs kağıdı kullanmak gerekir"¹³. Görüldüğü gibi Plutarkhos açıkça Herodotos'un sık sık kısa veya uzun hikayelerle ana temadan sapan ve kendisini politik veya askeri tarihle sınırlandırmayı istemeyen gerçek

gerçek olandan çok, hoş olan şeyleri aradıklarını, kendilerini kulak zevkine bıraktıklarını belirtmekte ve kendi yöntemiyle ilgili olarak şöyle devam etmektedir: "Dinlerken aktarılan şeylerde mitolojilerin olmaması, elbette bunların çekiciliğini azaltacaktır. Fakat gerek geçmiş, gerekse bir gün insan mukadderatının gidişine göre söyle veya böyle benzer bir şekilde tecelli edecek olan gelecek içindeki kesin, değişmeyen şeye şahit olmak isteyen herkesin bunu faydalı bulması yeterli olacaktır. Bunlar o anki dinleyicilere bir gösteriştense ziyade, her zaman geçerli olacak hazinelerdir." Bk., özellikle 1.21.1; 1.22.4. İsim vermese de bu söyledikleri genellikle Herodotos'a karşı yöneltilen bir eleştiriye atfen kullanılmaktadır.

⁸ Bk., özellikle *Akharnanses*, 523- 529. Aristophanes'in Herodotos'un eserine yaptığı göndermelerin listesi için bk.; Riemann 1967, 9-10. Ancak Aristophanes'in bu oyununda Herodotos'a karşı açık bir eleştiride bulunduğu konusunda şüpheler bulunmaktadır. Bk., Hart 1982, 174.

⁹ Ktesias, *Persika*, 19 ve 20. kitaplar, Bölüm 16 = Jacoby 1957, Ktesias, 688 T 8.

¹⁰ *Geographika (Coğrafya)*, 11.6.3.

¹¹ Hartog 1997, 286.

¹² *Contra Apion (Apion Karşısında)*, 1.3.

¹³ *De Malice Herodoti (Herodotos'un Kötücüllüğü Üzerine)*, 1 = *Moralia* 854 F.

dışı hikayelerle dolu olduğuna inandığı üslûbuna karşı durmaktadır¹⁴. Hiç kuşkusuz Plutarkhos'un bu kitabı Herodotos'a karşı yalancı tanımlamasının oluşup yaygınlaşmasında önemli bir dönüm noktasını belirler. Ancak en çok Cicero'nun Herodotos'u hem tarihin babası olarak niteleyen hem de onu yeren yorumu bir ikilem içermektedir; "Tarihte her şeyin hükmedildiği standart gerçektir, ancak şiirde genelde birinin verdiği zevktir; fakat Herodotos'ta, 'tarihin babasında' masallar sayılamaz derecede çoktur"¹⁵. Cicero bir başka eserinde daha özel olarak Herodotos'un Lydia kralı Kroisos'un Delphi kehanet merkezini ziyaret etmesi hikayesini uydurduğu suçlamasında bulunmaktadır¹⁶. Daha sonraları "Herodotos'un Yalancı Okulu" gibi iftira dolu kitapları ortaya çıktığı ve XV. yy. Avrupa'sında Herodotos'un neredeyse bütün tercümelemelerinin "Herodotos'un Bir Savunması"nı içerdiği görülmektedir; tercüme edenler onun savunulması gereğini duymuşlardı¹⁷.

Ancak yukarıda belirtildiği gibi, Herodotos'a yönelik bu uzun süren eleştirilerin temelini onun eserinin yanlışlıklarından çok, Thukydides ile birlikte sorgulanmadan başlayan ve yüzyıllar boyunca birbirini takip eden Herodotos'un sözlü geleneğe dayalı metodlarına karşı bir önyargıya dayanması ihtimali yüksektir. Thukydides'in eserinde Herodotos'a değil de kendinden önce gelen Homeros ve Hesiodos gibi tamamen sözlü geleneğe başvuran yazarlara karşı eleştiride bulunduğu; gerçekte Herodotos'un oldukça güvenilir bir araştırmacı olduğuna inandığı; selefine büyük bir saygı gösterdiği; terk ettiği yerden eserini başlatarak Herodotos'u büyük ölçüde şerefliendirdiği ve hatta onun üslûbunu taklit ettiği savunulmaktadır¹⁸. Bunun yanında Ktesias Herodotos'un üslûbunu çalan, kaynak olarak kullanan ve sonunda onu karalayarak borcunu ödeyen sahtekar bir hayalperest olarak nitelendirmektedir¹⁹. Yukarıda bahsedildiği üzere, Strabon'un

¹⁴ Bowen 1992, 8.

¹⁵ *De Legibus (Yasalar Üzerine)*, 1.5. Cicero diğer eserinde Herodotos'un belâgatının verdiği zevkten söz etmektedir. Bk., *De Oratore (Hatip Üzerine)*, 1.39, 2.55.

¹⁶ *De Divinatione (Kehanet Üzerine)*, 2.56.116.

¹⁷ Momigliano 1958, 12. Buna rağmen Rönesans döneminde 1450 ile 1700 yılları arasında Thukydides'in eserinin 41 kopyası bulunmaktayken, Herodotos'un 44 kopyası bulunmaktaydı. Bu da onun popüleritesinin yükseldiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bk., Evans 1982, 165.

¹⁸ Glover 1924, 69; Fowler, 1996, 77. Herodotos'un kaynağı ile Thukydides'in kaynağı arasında çok az farklılıkların olduğu bölümler vardır. Bk., Thukydides, 1.126 = Herodotos, 5.71; Thukydides, 2.8 = Herodotos, 6.97; Thukydides, 1.138.3 = Herodotos, 8.58. Tam liste için bk., Myres 1953, 18-9. Özellikle Herodotos ile Thukydides arasındaki benzerlikler üzerine açıklamalar için bk., Hunter 1982, 6.bölüm "Herodotos ve Thukydides için Tarihsel Süreç ve Bunun İmaları", 226-296. Aristoteles Herodotos'un yazılarının gerçekte şiir vezninde yazılmış veya yazılmasının şiir şekline konulabileceğini ve buna rağmen hala bir tür tarih olabileceğini bildirmektedir. Ona göre, gerçek farklılık birisi ne olduğunu anlatırken diğeri ne olabileceğini anlatmaktadır. Bu sebeple şiir tarihten daha bilimsel ve daha ciddidir, çünkü şiir genel doğruları vermeye meyillirken tarih özel gerçekleri verir. Bk., *a.g.e.*, 1451 B. Ancak Aristoteles'in bu düşünceleri tartışmaya açıktır. Onun Herodotos'u evrensel değerlerden yoksun ve yaratıcı gücü olmayan yerel tarih yazıcılarına benzetmesi doğru bir tespit olarak gözükmemektedir.

¹⁹ Evans 1982, 163; Momigliano 1958, 6.

tenkidi, Herodotos'un eserinde aynı zamanda tarihsel öğelere de yer verildiği gerçeğini ortadan kaldırmaz. Flavius Josephus yukarıda belirtilen ilgili metninde sadece Herodotos ile kendinden sonra gelen yazarlar arasında değil, Hesiodos ile kendinden sonra gelen Akusilaus, Hellanikus ile kendinden sonra gelen Ephorus gibi Hellen yazarları arasında da anlatım farklılıkları olduğunu ve hatta Thukydidés'in bile olayların en doğru tarihini yazıyor gibi görünmesine rağmen, yazdıklarının bazısının yanlış olduğu konusunda kendisine suçlamada bulunulduğunu bildirmektedir²⁰. En acımasız saldırıyı yapan Plutarkhos'un eleştirileri Herodotos'dan çok kendisini zora sokmaktadır. Çünkü aşağıda açıklanacağı gibi Herodotos'un aslında başkalarından alarak kendi içinde güvenilir olmayan sözlü kaynaklar kullandığı gerçeğini kabul etmeyerek, onu gerçeğe ilgi duymayan önyargılı bir bireyle karıştırmış gibi görünmektedir. Yukarıdaki alıntıda bahsedildiği gibi Plutarkhos Herodotos'un iftira attığını düşündüğü Boiotialılar'a,²¹ yani Plutarkhos'un kendi doğduğu ülkesinin vatandaşlarına sempati beslemektedir. Plutarkhos Herodotos için barbar dostu (philobárbaros)²² deyişini kullandığı zaman bu deyiş onun barbarlara karşı bir zaafı olduğu şeklinde değil, Hellas'a hainlik yapan kişi olarak anlamak gerekmektedir. Bu nedenle Plutarkhos'un saçma bir Hellen (Yunan) milliyetçiliğine kendisini kaptırdığı; bu nedenle tarihi olayları yanlış kavradığı ve gereksiz bir şekilde Herodotos'un eserinden çok kişiliğine yönelik bir saldırıda bulunduğu yorumları yapılmaktadır²³. Diğer taraftan, Plutarkhos'un vatanseverlik olgusundan kaynaklanan ön yargısının tam tersine, Herodotos gibi Halikarnassoslu olan Dionysios, Herodotos'un pozitif yönlerini ön plana çıkarmayı yeğlemektedir²⁴. İlginç olan yukarıda belirttiği gibi Cicero'nun ondan hem tarihin babası hem de hikaye (*lógos*) uyduran, masalcı birisi olarak söz ederek bir ikilem içine girmesidir. Aslında Cicero'nun Herodotos'u veya onun eserini eleştirmekten çok, belâgatından kendisinin de hayranlık duyduğu Herodotos'un hem masalcı hemde tarihçi kimliğine vurgulamada bulunduğu görülmektedir. Günümüzdeki modern tarihçilerin çoğu da Herodotos'un sözlerine daha fazla güvenme eğilimi göstermektedirler²⁵.

²⁰ a.g.e., 1.3.

²¹ Antik çağda Atina merkezli Attika topraklarının kuzeyine düşen bölge Boiotia olarak adlandırılmaktadır. Boiotialılar antik kaynaklara göre Hellas'ın en eski halklarından biridir. Boiotia tarihi için bk., Buck 1979.

²² *De Malice Herodoti*, 12 = *Moralia* 857 A.

²³ Glover 1924, 72; Waters 1985, 119-120.

²⁴ Hellen eleştirmen ve tarihçisi Dionysios neredeyse kazara Herodotos'dan bahsetmektedir. *De Thucydide* adlı eserinin 54.paragrafında konuya Thukydidés'in seleflerinden bahsederek girmektedir. Burada Herodotos'a şu ilgiyi göstermektedir: "Pers Savaşı'ndan hemen önce doğan Halikarnassoslu Herodotos hem konu seçimini daha bir hırslı ve etkileyici bir seviyeye yükseltti...hem de kendisinden önce gelen yazarların göz ardı ettikleri faziletleri uslubüne ekledi." Momigliano Dionysios'un gerçekte Herodotos'a karşı eleştiride bulunmayan tek yazar olduğunu yazmaktadır (Momigliano 1958, 1).

²⁵ Bu modern tarihçiler arasında V. Hunter (1982), K. H. Waters (1985) ve J. Romm (1988) başı çekmektedirler. Waters çalışmasının "Herodotos'a Yönelik Önyargılar" başlıklı 9.bölümünde (Waters 1985, 119-135) Herodotos'a karşı eleştirilerin yazarın eseri hakkında genel bir görüş açısı alınmamasından; onu ülkeler, gruplar ve bireylere olan davranışında lehte veya aleyhte

Herodotos'un eserinin nasıl yapılandırıldığı ve hatta kastf olarak mı şekillendirildiği konusunda modern bilim adamları arasında pek fazla uzlaşma bulunmamaktadır²⁶. Buna rağmen, Herodotos'un en çok eleştiri aldığı, doğruluğu tam olarak ispatlanması zaten mümkün olmayan sözlü geleneği gayet rasyonel kullandığı söylenebilir. Eserinde tam olarak ne yapmaya çalıştığını araştırmak için ilk olarak onun doğru olana ilgi göstermesi ve daha özeld e onun doğruluk kavramı meselesi üzerine yoğunlaşmak gerekmektedir. Herodotos kendinden önceki şairler Bakkylikes ve Pindaros'un tersine mitoloji alanında "a mitolojisine inanma, b mitolojisine inan" şeklinde daha açık bir yorum yapmaktan kaçınmaktadır²⁷. Herodotos'un aslında kendi şahsî fikrini (*doxa*), anlattığı hikayelerden ayırdığı görülmektedir. Diğer deyimle Herodotos sözlü geleneğe dayalı mitlerinin doğru olup olmadığı konusunda yorum yapmaktan sakınmakta ve kendi işittiklerini tekrar etmek dışında pek fazla bir şey yapamayacağını sıkça hatırlatmaktadır. Örneğin 1.kitabının ilk dört bölümünde bazı Phoinikia (Finikeli)'lı denizciler tarafından mitolojik dönemde Peloponnesos (Mora Yarımadası)'da Argos şehrinin güzel rahibi Io'nun, Hellenler (Yunanlılar) tarafından Phoinikia (Finike) kralı Agenor'un kızı Europa ve Kolkhis (Gürcistan) kralı Aeetes'in kızı Medea'nın ve Truvalı Paris tarafından Peloponnesos'da bir Mykenai (Miken) şehri olan Sparta'nın²⁸ vatandaşı Helen'in mitolojik kaçırılmalarını bildirmektedir.²⁹ Daha sonra bunların Persler'in ve Phoinikalılar'ın söyledikleri olduğunu; kendisinin bunların doğruluğu veya yanlışlığı üzerine hüküm verme gibi bir niyetinin olmadığını; Hellenler karşısında işlenen ilk saldırılar hakkında kendi bildiğini konuşacağını söylemektedir³⁰. Pek çok bilim adamı Herodotos'un burada araştırma sonucunda kaynaklardan keşfedilebilecek kanıt ile "halkın sözlü geleneğine dayalı" kanıt arasında ayrımı ima ettiğini düşünmektedirler³¹. Diğer bir deyimle Truva ile ilgili kaynaklar çok eski olduğundan Herodotos açısından tarihsel doğruluğunu değerlendirmek mümkün değildi³². Bu bağlamda Herodotos'un bu türden eski hikayeleri sadece onların tarihin

önyargılara sahip gibi gösteren bir veya iki parçayı seçerek yorum yapılmasından kaynaklandığını açıklamaktadır. Waters bu bölümde Herodotos'un eskiçağ ve modern tarihçilerin düşündüğünden daha fazla bir objektiflik sergilediğini başarılı bir şekilde savunmaktadır. Ayrıca bk., Romm 1988, 8 v.d.; Hunter 1982, 96 v.d.

²⁶ Waters 1985, 3.

²⁷ Bakkylikes, 19.37 v.d.; Pindaros, *Olympian Odes (Olympia Gazelleri)*, 1.53 v.d. Ayrıca bk., Hornblower 1987, 19.

²⁸ Mykenai döneminden başlayarak Arkaik ve Klasik dönemde Peloponnesos (Mora Yarımadası)'un en önemli şehir devletlerinden biri olan Sparta'nın tarihî için bk., Huxley 1962.

²⁹ Mitolojik dönemin kadın kahramanları Io, Europa, Medea ve Helen hakkında bk., Graves 1981, 57-58, 83, 108-109, 204-215.

³⁰ 1.5.1-3.

³¹ White 1969, 45.

³² Rhodes 1987, 159.

dışında algılanması için takdim ettiği savunulmaktadır³³. Herodotos burada bizim anladığımız mantıkta tarihsel bir çalışmanın yaratılmasını vurgulamaktadır. Çünkü tarihsel anlatımı tarihsel zamana sınırlandırmaktadır³⁴.

Herodotos'un hiçbir zaman okuyucuya kendi doğrularını dayatma sevdasında olmadığı; tutarlı bir şekilde ikinci tekil şahsı kullanarak cümlelerini kurarken, "Ben buna inanıyorum, sen de şuna inanabilirsin" şeklinde yaklaşımlar sergilediği; böylelikle okuyucularının farklı görüşlere sahip olmasına ve kendi doğru olduğuna inandıkları sonuçları hazırlamalarına müsaade ettiği görülmektedir³⁵. Araştırmasında takip ettiği kuralla ilgili olarak bilginin kaynağını göz önüne almadan hem Hellenler'den hem de diğer halklardan olsun "Ben buraya sadece çeşitli yerlerden dinlediklerimi aktarıyorum" demekte ve burada da Aigyptoslular (Mısırlılar)'ın ağzından aktardığı bilgilerini kullanırken "onlara göre" ifadesini kullanmaktadır³⁶. Örneğin, VIII.yy'da Güney İtalya'da kurulan Hellen kolonileri Syrabis ve Kroton'dan bahsederken³⁷ "Syrahis halkı diyorlar...ancak Krotonlular diyorlar...Her biri kendi hikayeleri için kanıtlar ileri sürüyorlar...bu kanıtların çatışma ortamında siz hangisinin kendinize göre doğru olduğunu düşünüyorsanız onu kabul edin" demektedir³⁸. Herodotos burada okuyucunun kendisinin neyin doğruluğuna karar vermesi gerektiğini ima ediyormuş gibi başkalarının ağzından sadece kendi sonuçlarını hazırlamaktadır. Herodotos'un vermiş olduğu kaynaklara ilgi göstermesine rağmen, her zaman neyin doğru neyin yanlış olduğunu sonuçlandırmadığını görmektediriz.

Herodotos bu yönteminde Hellen merkezli tartışmayı ilke edinen görüş açısı dışına çıkmayı becermiş hikaye yazıcılarından biri olan selefi Hekataios'dan etkilenmiş olmalıydı³⁹. Hekataios "*Geneologies*" başlıklı eserinden günümüze kadar gelebilen bölümlerinden ilkinde şöyle demektedir: "Bana doğru gözükeni yazıyorum; çünkü benim fikrime göre Hellenlerin kaynakları farklı farklı ve uydurmadır"⁴⁰. Herodotos tek taraflı Hellen bakış açısının dışına muhtemelen Hekataios'dan daha fazla çıkarak coğrafi bölgelere ait farklı sözlü geleneklere atıfta bulunmayı tercih etmektedir. Örneğin Karyalılar'ın menşei ile ilgili geleneklerin hangisinin doğru olduğu konusunda yorum

³³ Herodotos'un Truva Savaşı sırasında Helen'in Aigyptos'da olduğunu iddia etmesi (2.120.1-5) onun Homeros'un şiirsel kaynaklarına pek güvenmediğinin bir göstergesi olarak algılanabilir. Bk., Waters 1985, 4 dipnot 8.

³⁴ Hornblower 1987, 18.

³⁵ Lateiner 1989, 31.

³⁶ 2.123.1.

³⁷ VIII. yy'daki bu Hellen kolonileri hakkında bk., Graham 1983, 6, 16, 91 v.d., 114, 152, 159, 190, 219.

³⁸ 5.45.1-2.

³⁹ Herodotos Hekataios'a İonia Hellenleri'nin Persler karşısında ayaklandığı dönemde (499-493) hayatta olduğuna dair (5.36.1; 5.125.1) ve eserinin diğer yerlerinde atıfta bulunmaktadır (2.143.1-2; 6.137.1). Herodotos Hekataios'un özellikle *Gēs Periodos (Bilinen Dünyanın Etrafının Dolaşılması)* adlı eserinden faydalanmış olmalıydı. Bk., Romm 1998, 15.

⁴⁰ Tercüme için bk., Romm 1998, 15.

yapmadan iki farklı, hem Anadolu ve hem de Kreta (Girit) versiyonlarından bahsetmektedir⁴¹. Bir anlamda Theralılar, Lakadaimonlar ve Kyreneliler gibi üç farklı açıdan Kyrene kolonisinin kurulmasıyla ilgili anlatımını sunması olayında olduğu gibi,⁴² onun farklılaşması gerektiğini ümit ettiğimiz yönlerde tam anlamıyla farklılaşan bu sözlü gelenekleri ve hatta bu geleneklerin tezat içermesi onun güvenilirliğini azaltmamaktadır. Bir geleneğin doğru olması ve diğerlerinin ona uyum sağlaması gerektiği yönündeki düşünce tarzı kalıntıları karanlığa gömülmektedir. Herodotos özellikle başkalarının ağzından çok sesle konuşmasına rağmen kendisi ile zıtlasmamakta ve güvenilirliği zedelenmemektedir⁴³. Hatta modern tarihçiler Herodotos'un bazen aynı konuda tezat içeren farklı kaynakları sunması sayesinde eski Hellen tarihi ile ilgili bazı bilinmeyenlerin parçalarını kolaylıkla bir araya getirebilmektedirler. Örneğin eserinde VI. yy'ın ikinci yarısında Atina şehir devletinin güçlü ailelerinden biri olan Alkmaionidai ailesi hakkındaki görüşleri diğer yazılı kaynaklar göz önüne alınarak tekrar bir araya getirilebilmektedir⁴⁴.

Herodotos bilgi kaynaklarına da tam olarak güvenmemekte ve kaynaklarının güvenilirliği arasında ayırım yapabilecek kabiliyette birisi olarak gözükmektedir. Bununla ilgili olarak "Ödevim, bana anlatılan ne ise onu vermektir, inanmaya gelince, hiçbirşey beni buna zorlayamaz ve bunu bütün anlattıklarım için söylüyorum"⁴⁵ demektedir. Burada kuşukculuğunu ve aslında hafıza eksikliği veya tarafılık veya önyargılar yüzünden kendisine anlatılanların doğruluğu konusunda bir problemin varlığının bilincinde olduğunu vurgulamaktadır. Pers kralı Kambysos'un Aigyptos'a saldırmak amacıyla Sina çölünü geçmek için kullandığı iki yöntemide bilir. Birinci yöntem anlatıları içinde en inandırıcı olanıdır, ancak daha az inandırıcı olmasına rağmen ikincisini de nakleder. Çünkü sırf anlatıldığından dolayı bunun söylenmesi gerekmektedir.⁴⁶ Kuzeyin uzak köşelerinde yaşayan tek gözlü ve altın hırsızlığı yapan Arismaspia'ları tanımlarken, insanların böyle söylediğini, kendisinin insanların tek gözlü doğacağına kesinlikle inanmadığını vurgulama gereği duymaktadır⁴⁷. Bunun yanında Herodotos, Homeros veya başka bir şair tarafından bahsedilen veya uydurulan Okianos nehrinden bahsetmekte, ama bu nehir hakkında ne bir bilgisi ne de bir delilin olduğunu bildirmektedir⁴⁸. Özellikle eserinin inanılmaz ve yanlış olduğu bariz olan paragraflarında satırlarından onun gerçeğin temelleriyle ilgilendiğine işaret eden iğneleyici söz veya istihza akmaktadır; "Burada bir göl vardır, derler, o çevrenin kızları

⁴¹ 1.171.5-6.

⁴² 4.145-168.

⁴³ Hornblower 1987, 24-5.

⁴⁴ Develin 1985, 125-140. Alkmaionidai ailesi hakkında ayrıca bk., Ehrenberg 1968, 89 v.d.

⁴⁵ Herodotos bu sözü Kserkses'in Hellas'ı istilası sırasında Argoslular'la işbirliği yaptığına dair iddialar hakkında kuşkularını belirtirken söylemektedir. Bk., 7.152.1-3.

⁴⁶ Bk., 3.9.

⁴⁷ 3.116.1-2. Herodotos Libya'nın doğusunda köpek kafalı ve gözleri göğüslerinde olan insanlar olduğunu anlatırken, özellikle bunların Libyalılar tarafından söylendiğini vurgulama gereği duymaktadır. Bk., 4.191.4.

⁴⁸ 2.23.1; 4.8.2; 4.36.2.

gölün dibindeki balçıktan, zifte batırılmış kuş tüyleri kullanarak altın çıkarırlarmış. Sahiden öyle midir, bilmem; bana anlatılanları söylüyorum”⁴⁹. Skyth'lere (İskitler'e) ve Skythia (İskitya, bugünkü Ukrayna)'ya yerleşmiş Hellenler'e göre Karadeniz'in kuzeyinde Dinyester Irmağı'nın kuzeybatısında yaşayan Neuri⁵⁰ halkının senede bir kez kurt olduğunun anlatıldığından bahseder. Ancak kendisi bu hikayeyi reddettiğini doğrudan söylemekte ve hatta “ama ısırmazlarmış” diyerek istihzâ etmektedir⁵¹.

Daha da önemli olan onun tarihî bir delil meselesi olarak görmesidir⁵². Deliller olduğu zaman kendi savını teyit etmek için daha cüretkâr hareket etmektedir. Herodotos kendisini bu delilleri kullanabilecek bir kapasiteye sahip yazar olarak görmekte ve ileri giderek değişik konulardaki bazı teorileri reddetmekte ve kendi sonucuna ulaşmaktadır. Örneğin, Herodotos inanılmaz bir doğrulukla Skyth'lerin menşeiini ortaya koymakta ve bu arada onların menşei ile ilgili yerel efsanelerin birkaç tanesini reddetmektedir⁵³. Sparta kralı Kleomenes'in ölümü ile ilgili olarak birbirleriyle tezat içeren Argoslular'ın ve Skyth'lerin anlatılarını vermekte; ancak kendisi bu konuda farklı bir fikir ortaya koymayı tercih etmektedir⁵⁴. Kroisos'un Persler'e karşı yayılmacı hareketine başlarken mevcut köprüleri kullanarak Halys (Kızılırmak) nehrini geçtiğine dair geleneği savunurken, bu konudaki diğer bir söylentiye reddetmektedir⁵⁵. Ancak, Herodotos'un eleştirirken ortaya koyduğu bazı sonuçlar reddedilebilir mahiyettedir. Yaz aylarında Hellas'daki nehirlerin suyu azalıp kururken Nil nehrinin taşması, her Hellenli gibi onunda ilgisini çeker ve bu nehrin yılda iki kez neden taşıdığı açıklamak için üç ihtimal sunar⁵⁶. Bu üç ihtimali reddetmekte haklı olmasına rağmen, Nil nehrinin taşma nedeni ile ilgili sunduğu kendi teorisi de aynı şekilde yanlıştır⁵⁷. Ona göre, güneş kış mevsiminde, fırtınalar yüzünden, başlangıçtaki dönencesinden sapar, Libya'nın ortasına doğru yönelir ve böylelikle Nil nehrinin suları azalmaz. Ancak taşmanın gerçek nedeni Güney Afrika'da Etyopya platosuna çok fazla yağmur düşmesidir⁵⁸. Kısaca, Herodotos'un kendi döneminin şartlarında bilimsel olarak çözülmesi zor olduğundan

⁴⁹ 4.105.2.

⁵⁰ Bu halk hakkında bk., How ve Wells 1912, 339.

⁵¹ 4.105.1-2.

⁵² How ve Wells 1912, 23.

⁵³ Lister 1979, 49-51.

⁵⁴ 6.84. Sparta'da belli bir zaman geçiren Herodotos bariz bir şekilde gördüklerinden ve işittiklerinden etkilendi. Ancak kendisine anlatılanlara, hatta belki de devlet tarafından resmen anlatılanlara bile sorgusuz inanmak istemedi; bk., Waters 1985, 74 dipnot 2.

⁵⁵ Hellas'da yaygın olan bu söylentiye göre, Thales Lydia askerlerinin konak yerinin arkasına düşecek şekilde nehrin yatağını değiştirir ve bu sayede geçiş yapılır. Herodotos alaylı bir şekilde; “Kimileri, ‘Eski yatak büsbütün kurutuldu’ diyecek kadar ileri giderler. Ama ben, bunu kabul edemem, öyle olsaydı, ırmağı dönüştürme nasıl geçebilirlerdi?” diyerek yanlış bir sorgulamada bulunmaktadır. Bk., 1.75.

⁵⁶ 2.20-24.

⁵⁷ Lister 1979, 109.

⁵⁸ Lloyd 1976, 91-3.

yanlışlıklara yol açsa da⁵⁹ delillere dayalı rasyonel tarihsel gerçekleri ortaya çıkarıp dinleyicisine sunma gayreti içinde olduğunu görmekteyiz. Bunun yanında kendisi yeri geldiğinde gerçekleri tam olarak ortaya koymayı beceremediğini veya gerçek bir sebebe emin bir şekilde atıfta bulunamadığını kabul etmekten geri kalmamaktadır⁶⁰.

Sonuçta Herodotos anlattığı bazı hikayelerin gerçek dışılığının bilincinde olup, sözlü geleneği kullanırken sadece bildiklerini aktardığını söylemekte; sonuçlarını okuyucuya bırakmakta; belli bir konuda kuşku duyarak kaynaklarının güvenilirliği arasında ayırım yapmakta; bazen yanlış da olsa delillerle kendi rasyonel açıklamasını getirmeye gayret etmekte ve yanlış olduğu bariz olan sözlü kaynaklarını istihzâlı bir şekilde reddetmektedir. Bütün bunlar eskiçağ tarih yazıcılığında önemli bir metod değişikliğine işaret etmektedir.

Herodotos aynı konuda bile bazen farklılıklar arz eden, ancak kullanmak zorunda olduğu sözlü kaynaklar nedeniyle kendi açıklamalarının karşı koymaya açık olduğunu şuurundadır. Özellikle kendisinin de kabul ettiği Aigyptos geleneğini kanıtlamak için oldukça büyük bir gayret sarf etmektedir. Aigyptos ile ilgili olarak nerelere seyahat ettiği ve ne gördüğü; delil olarak neyi kabul ettiği; neyi reddettiği ve niçin reddettiği; nasıl mantık yürüttüğü ve sonuca nasıl ulaştığı konusunda oldukça açık gözükmektedir⁶¹. Hâlbuki Aigyptos, Persia (İran) ve Skyth'leri de kapsayan geniş araştırma alanının onun çalışmasını şüpheli duruma getirdiği iddia edilmekte ve bu onun diğer halklarla veya barbarlarla dostluk kurmasının bir kanıtı olarak gösterilmeye çalışılmaktadır⁶². Ancak Herodotos eserinin hemen başında sunduğu araştırmasının amacının sadece Hellenler'in değil aynı zamanda diğer halklarında meydana getirdikleri harikaları kaydetmek olduğunu belirtmektedir⁶³. Bu nedenle kendisi, tarihsel anlatım olarak da Hellas ana merkezinin dışına çıkmasını bilen ve kozmopolitan bir karaktere sahip tarihçiydi⁶⁴. Böylece Thukydides, Peloponnesos Savaşı etrafında dönen siyasî ve

⁵⁹ Herodotos'un anlatımlarının güvenilirliğini tartışma ve sorgulamanın 19. veya 20. yy. standartlarıyla yapılmasının yol açabileceği problemler vardır. Bu problemlerin gerçekte kendi dönemi kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Bk., Thomas 2000, 8.

⁶⁰ Örnek için bk., dipnot 68. Ayrıca bk., Waters 1985, 11 dipnot 5.

⁶¹ Hunter 1982, 95-7; Lister 1979, 120 v.d.

⁶² Momigliano 1958, 6; Waters 1985, 119-120.

⁶³ Çünkü eserinin mevzu olan Persler'in yükseliş sürecini anlatırken onların ilişkide buldukları komşuları ve kültürleri hakkında bilgilendirme gereği duyduğu görülmektedir. Bu Herodotos'un yine aynı paragrafta belirttiği eserini yazmadaki nihai amacı olan Pers-Hellen savaşlarının ana sebebinin kavranmasına da yardım edecekti.

⁶⁴ Herodotos'un bir dünya vatandaşı karakterine sahip olmasında pek çok etken bulunmaktadır. Onun hayatı hakkında bilinenlerin çoğunu X. yy. Bizans Lexicon'u olan Suidas'ın oldukça kısa bildiriminden öğrenmekteyiz. Burada Herodotos'un babasının Lyxos ve eşinin nüfuzlu bir aile üyesi Rhoio (veya Dryo) olarak adlandırıldığı; geç dönem epik şairi olan Panyassis ile akraba olduğu; gençliğinde kendi eserinde ön plana çıkan Kraliçe Artemisia'nın halefi ve torunu Tiran Lygdamis'e karşı muhalefete katıldığı ve sürgün edildiği; bunun üzerine zamanının bir kısmını Samos (Sisam) adasında geçirdiği; Lygdamis'i sürgün eden bir darbeden sonra geri döndüğü,

askeri olaylar üzerine yoğunlaşırken, Herodotos Pers-Hellen savaşlarını çevreleyen dünyaya ve kültürlerine daha fazla ilgi duymaktadır. Dolayısıyla onun uygarlık teorisi yayılımcıdır; uygarlık bir uygarlıktan diğerine aktarılabilen keşiflerle gelişmektedir. Bu keşiflerin beşiğinde de Aıgyptos yatmaktadır⁶⁵ ve hatta onun aktardığı Aıgyptos geleneğine göre, Hellen tanrılarının çoğu Aıgyptos kökenliydi. Aıgyptos’a seyahat etti ve oradaki farklı sözlü geleneklerin aracılığıyla bilgi toplayarak bir dereceye kadar kendisinden çok daha öncesinde ne olduğunu yeniden inşa etmeye çabaladı. Büyük bir ihtimalle Aıgyptos’la ilgili bölümlerinde yazılı kaynaklardan da faydalanma fırsatını bulmuş ve bu onun bakış açısını etkilemiştir. Herodotos’un kendisine bilgi sağlayanların sözünü geçerli olarak kabul ettiği en büyük prensip “uzlaşma”dır ve kendi tabiriyle de “Thebes ve Heliopolis’deki rahipler ile Memphis’deki rahiplerin söylediklerinin birbirlerine uyup uymayacaklarını bilmek isterdim” demektedir.⁶⁶ Kendi araştırdığı Aıgyptos arşivinin bu yazılı bilgilerinin, Aıgyptos’da seyyah olarak gözlemlediği yapılar, heykeller, mimarî kalıntılar, coğrafya, jeoloji ve gelenekleriyle karşılaştırmasını yaptı. Daha da ileri giderek kaynak kullanımı ve mantık yürütmesini teyit etmek için elindeki imkânlar doğrultusunda dış kaynaklarla da bir uzlaşma arayışı içine girdi. Ancak Aıgyptos’da sadece Psammetikhos I (664-610) dönemiyle beraber Hellen kaynaklarını devreye sokabilmekteydi. Burada Hellen ve Aıgyptos kaynaklarının (Hellen ve Aıgyptos din adamlarının anlattıklarının) yan yana olmasından kaynaklanan

ancak halk tarafından istenmeyerek Güney İtalya’daki bir Atina kolonisi olan Thuri’ye (muhtemelen 444/3 veya daha sonraki bir dönemde) göç ettiği bildirilmektedir. Bk., Suidas s.v. Herodotos; Plutarkhos, *De Exsilium* (Sürgün Üzerine), 13.604 F; Aristoteles, *Rhetorika*, 3.9. Hatta mezarının Thuri’ nin agorasına gömüldüğü iddia edilmektedir. Bk., Aulus Gellius, *Noctes Atticae* (*Attika Geceleri*), 15.23. Suidas (s.v.Herodotos) bunu teyit etmekle beraber bazılarının onun Makedonya’nın Pella şehrinde öldüğünü bildirdiğini de aktarmaktadır. Hem Lyxos hemde Panyassis isimlerinin genelde Karia (Karya) menşeli olduğu düşünülmektedir. Herodotos etnik olarak Kariyalı (Karyalı) ve de Hellen düşüncesinde bir aileye mensup olabilirdi. Çünkü özellikle İonialılar’ın “etnik saflık” fikriyle alay etmektedir. Bk., 6.12; 1.143.2-3; 1.146.1-2. Herodotos için Hellen kültürü açık bir şekilde bir dil meselesidir ve imayla Hellen dilinin tanımladığı kültürdür; çünkü Hellenler pek çok farklı “barbar”gruplara katılarak çoğalmışlardı. Bk., 1.58. Böylece Herodotos asla eski Hellen anavatanına ait olmadı ve onun çalışması anakaranın eski ve kurulmuş devletleriyle yakın zamanda Thuri ve Halikarnassos gibi Hellen dünyasının sınırlarında oluşturulan koloniler ve barbar komşuları arasındaki kültür farklılıklarını ortaya koymaktadır. Bk., 7.157-163. Gitmediği yerlere gittiğini iddia ettiği söylene de, Herodotos kendisinin tam olarak tarihlendirilemeyen zamanlarda eski Akdeniz dünyası boyunca ve Karadeniz’in kuzeyinde Aıgyptos, Phoinkia (Finike), Mezapotamia (Mezopotamya) ve Skythia gibi geniş bir alanda seyahat ettiğine işaret eden özel deliller sunmaktadır. Bk., 1.83.3; 1.93.4; 2.29.1; 2.44.1; 2.75.1; 4.81.1. Herodotos asla Hellas anakarasının karalarla çevrili vadilerinde yaşayıp hayatlarının tamamını burada geçirenler gibi Hellen kültürünü kapalı bir kutu tarzı olarak görmedi. Böylelikle açık bir şekilde farklı kültürlere saygı göstermekte, onların sıkça tezat dolu kendi geleneklerine sahip olduklarını kavramakta ve eğlendirici bir kültürel kıyaslama metoduna bağlı kalmaktadır. Örnek olarak bk., 3.38.

⁶⁵ 2.49.3 ve 2.79.1.

⁶⁶ 2.3.1.

kronolojik ve diğer tezatları gördü ve çözmeye teşebbüs etti. İki versiyonu dikkatlice inceleyip sık dokudu ve Hellen olanı eleştirdi. Sonuçta, Herodotos'un yazılı kaynakların sağladığı imkânla en azından Aigyptos'la ilgili olarak gerçek hikayeyi *múthos* olandan ayırma teşebbüsü içinde olduğunu ve bu konuda güvenilir, eleştirilere karşı koyan yeni tarihsel gerçeklere imza atmaya çabaladığı söylenebilir⁶⁷.

Bu noktada şu soru sorulabilir; eğer Herodotos eserinde gerektiğinde kuşkuçuluk, eleştiri ve bunların sonucunda tezatların kavranması ve delillerle desteklenen rasyonel tartışma metoduna yer veriyorsa, bunların yanında tarihsel olmayan gerçek dışı mitolojik hikayelere geniş bir şekilde eserinde yer verme gereğini niçin duymuş olabilirdi?

Bu soruya verilebilecek ilk cevap şu olabilir. Herodotos eserinin büyük bir kısmında uzak geçmişte işlemektedir. Eserini yazma amaçlarından birinin Persler ile Atina'nın öncülüğünü yaptığı Hellenler arasındaki savaşın nedenini ortaya koymak olduğunu belirttiğinden, Doğu ve Batı'yı temsil eden iki kültür arasında açık düşmanlıkların başladığı V.yüzyılın başlarından daha öncesine giderek geçmişteki çatışmaları ele alma gereğini duydu. Böylece eserine tarihsel olmadığını düşündüğü Truva Savaşları'na kadar giden çok erken dönemlere ait Asyalılar ve Avrupalılar (Doğu ve Batı)'ın birbirlerine yaptıkları tecavüzlerden (karşılıklı kadın kaçırmalarından) söz ederek başladı. Bunu yaparken Homeros'un görkemli destanlarından faydalanmış olmalıydı⁶⁸. Çünkü kendi yaşadığı dönemden yaklaşık 700 sene öncesine ait üzerinde herhangi bir yazılı kaynağın olmadığı geçmişin olaylarını edebi tarzda hatırlatmak için en başta sözlü geleneğe ve yine bu gelenekten beslenen Homeros'ununki gibi epik şiire (Bunlara daha sonra Alkaios, Anakreon gibi arkaik dönem Hellen lirik şairleri de eklenebilir), gerçeğe dayanmayan hikâye yazıcılığına (Hekataios gibi) ve trajedi oyunlarına (Aiskhylos, Sophokles) başvurmak zorundaydı. Bu kaynaklardan yararlanarak tarihsel zamanı oldukça geçmişe yaymayı başarabildi ve o dönemi canlandırmaya çabaladı. Böylece, kullanmak zorunda olduğu bu kaynakların geçmiş zamanla ilgili gerçek bilgiler veremeyeceğini bildiği halde, geçmiş anlatmak için bu kaynaklarda geçen sözlü geleneklere başvurmadan başka bir alternatifinin olmadığı görülmektedir⁶⁹. Çünkü Herodotos'un günümüz tarihçileri için çok değerli olan arşive dayalı delillerden faydalanma imkânı zayıftı.⁷⁰

Bu konudaki ikinci açıklama şu şekilde yapılabilir. Herodotos'un tarihî yeniden inşa etmede tartıştığı tez ve arkasında yatan genellemeler farklıydı. Eseri ne kadar dolambaçlı görünürse görünsün, gerçekte büyük ölçüde tutarlı ve maksatlıdır. Dinleyicilerine iletmek için sağlam bir ahlâkî mesaja sahip olduğu ve anlatımında bunu ön plana çıkarmaya gayret ettiği görülmektedir. Bu bağlamda eserinde geçen olaylar

⁶⁷ Bu konudaki pozitif yorumlar için bk., Hunter 1982, 93 v.d.

⁶⁸ Waters 1985, 61.

⁶⁹ Marincola 1997, 19.

⁷⁰ Evans 1982, 152.

etrafında ahlâkî bir taslak inşa etme yöntemi olarak görkemliliğin sona erişî üzerine hikâyeler uydurmak zorunda kalır.⁷¹

Konuyu açmak gerekirse, Herodotos'un aynı zamanda bilge bir filozof veya gerektiğinde soyut entelektüel düşünce adamı olduğu göz ardı edilmemelidir⁷². Tanrıların insanları ahlâkî kaidelere götürdüğünü ortaya koymaya çabalamaktadır. Bu nedenle Herodotos fiziksel ve manevi açıdan insana benzeyen tanrılar tarafından gerçekleştirilen tabiatüstü kontrol ve ilâhî güçlerin insan ilişkilerine dolaylı olarak müdahale etmesi temalarına da yer vermektedir. Kehanetler ve insanüstü görünümeler ortaya çıkmakta, mucizeler gerçekleşmekte ve kozmik seviyede arka planda her zaman kötü tanımlanmış, genelde insanı cezalandıran ve nadiren ödüllendiren bir "kader" yer almaktadır. Herodotos eski dinî ve mistik düşüncenin tesirinde olduğundan, mistik ve mitolojik anlatımlarla kapsamlı ve mantıklı bir görevsel ahlâkî bakış açısını göstererek kurallaştırmaya çalışmaktadır⁷³. Buna rağmen rasyonel seviyede de sebep gösterebilmektedir⁷⁴. Bu kurallaştırma kapsamında büyüklük veya sınırsız güç ahlâkî açıdan tecavüzlere yol açmaktadır. Thukydides bir gözlemci olarak evreni anlamının temelinde Grekçe'de *erga* olarak adlandırılan politik ve askeri faaliyetlere önem verirken, Herodotos yapısal anlamda büyüklük ve küçüklük kavramına önem vermektedir⁷⁵. İnsanın dışında bir kontrolle bir zamanlar görkemli olan şehirler veya daha geniş anlamda imparatorluklar zamanla görkemini ve gücünü yitirirken görkemsiz, küçük olanlar da zamanla güçlenmektedir. İnsanoğlunun mutluluğunun sürekli olmadığını anlaşılması gerekmektedir⁷⁶. Herodotos'un vermek istediği en önemli ders ne kadar güçlü olunursa olunsun başka kültürlere saygı duyulması ve o kültürlerin insanlarına dışarıdan müdahale etmeyerek aslında her kültürün savaşmadan birbirine sağlayabileceği değerler olduğunun bilincine ulaşılmasıdır. Bu bağlamda imparatorlukları yöneten bireysel despotların davranışı ve psikolojisi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Anlatımında Grekçe'de *húbris* olarak adlandırılan kibirlere boyun

⁷¹ Hayvanlar krallığını kullanarak nükteli ve ders veren kısa hikâyeler anlatan Aisopos (Ezop) Herodotos gibi Anadolu'dur ve onunla çağdaştır. Herodotos'u etkilediği söylenen Aisopos sıradan insanlara hitap etmekte ve düşük seviyedeki hikâyelerini ilgi çekici yabancı geleneklerle beslemektedir; bk., Romm 1998, 15-6.

⁷² Hartog 1997, 337.

⁷³ Olayların sebepleri bazen tabiat üstü güçler tarafından gerçekleştirildiğini kabul etmesiyle ilgili geniş tartışma için bk., Waters 1985, 8.bölüm "Dini ve Ahlaki Tavırlar", 96-115.

⁷⁴ Herodotos'da rasyonel prensiplerin daha özel ve sınırlı bir uygulamasını tespit etmek mümkündür. Çünkü Herodotos kendi dönemine uygun mantığın ve tartışmanın kabul edilmiş kural ve geleneklerinden faydalanmasını bildi. Böylece kuşkuculuk ve eleştirinin din ve diğer mantıksızlık biçimleriyle yan yana var olmasına müsaade etmektedir. Bu anlamda mitolojiden tarihsel gerçeğe geçiş noktasındadır. Örneğin, Thessalya'da dağdaki bir yarıktan bahsederken, Thessalialılar'ın bu yarığın, yeri ve göğü yerinden oynatan tanrı Poseidon'un müdahalesi sonucunda oluştuğuna inanmalarının mantıklı olduğunu, ancak kendisine göre bunun gerçekte tabî bir deprem sonucunda gerçekleşmiş olması gerektiğini bildirmektedir. Bk., 7.129.4.

⁷⁵ Hornblower 1987, 31-2.

⁷⁶ 1.5.4.

eğen Lydia kralı Kroisos ve Pers kralı Kserkses gibi talihlerini kötüye kullanan despotların intikam duyguları, daha fazla halklara hükmetmek, daha fazla gelirler elde etmek ve daha fazla güç arayışı içinde yayılmak hırsları yüzünden adaletsizlikler ve insan mutsuzluklarına yol açtıkları ve nihayetinde emellerini sınırsız bir şekilde sürdüremeyecekleri gerçeğiyle yüz yüze geldikleri tezi üzerinde ahlâkî ve rasyonel açıdan durmaktadır. Onların bu hareketleri ilâhî dengeyi kaderci bir şekilde sağlayan tanrının takdiri veya kıskançlığının müdahalesi sonucunda (*phthonos*) veya başka kültürlerden genç ve dirayetli insanların başarılı karşı koymalarıyla kötü bir şekilde cezalandırılır⁷⁷. Herodotos'un uydurduğu özellikle Kroisos ile Atina devlet adamı Solon arasındaki buluşmada⁷⁸, Aigyptos firavunu Amasis'in Samos (Sisam) tiranı Polykrates'e gönderdiği mektupta ve onunla konuşmalarında,⁷⁹ Pers kralı Kserkses ile amcası Artabanus arasındaki diyalogda,⁸⁰ maddi ihtişamın mutluluk getirmediğine dair tavsiyeler vardır. Herodotos bunun yanında Kroisos ile Kyros arasındaki ilişkide ahlâkî yönleri kaderci bir anlayışla ön plana çıkarmaktadır ve üzerinde yoğunlaştığı dört tarihi kahraman Pers kralları Kyros, Kambyses, Dareios ve Kserkses dramatik bir şekilde aynı kaderi paylaşan bir yükseliş ve düşüşe maruz kalmaktadırlar. Buna neden olan tanrıların kıskançlığı ve Grekçe'de *timis* olarak adlandırılan geçmişte işlenmiş olan günahların cezasıdır. Güçlü bir despotta olsa ilâhî olanın müdahalesiyle insanların kaderinden kurtulmalarının imkânı yoktur⁸¹. Kroisos 1.kitabın sonundaki konuşmada çektiği çilelerin kendisi için bir ders olduğunu itiraf ederek bunu Kyros'a da öğretmeye çabalar⁸².

Özetlemek gerekirse, Herodotos ders verme babında düşüncesindeki bu ahlâkî kaideleri vurgulamak için rasyonel açıklamalar yanında, uydurma olduğu aşikar hikayeleri eserinin ana temasının aralarına serpiştirme gereği duymuş olmalıdır⁸³.

⁷⁷ Romm 1998, 66. Herodotos'un insanlar, bitkiler ve hayvanlar âlemini de kapsayan kibirlilik tavrına karşı metafiziksel ikazı ile ilgili bölümlerin aktarıldığı çalışma için bk., Hart 1982, özellikle 2.bölüm "Dini İnançlar, Kader ve Kehanetler". Herodotos'un diktatörlere karşı duran demokrat kimliği için ayrıca bk., Kaçar 1997, 49-53.

⁷⁸ 1.32.

⁷⁹ 3.40-43.

⁸⁰ 7.5-20, özellikle Artabanus'un konuşması 7.10e.

⁸¹ Polykrates'in kurtulmak istediği uğursuz yüzüğün balığın karnında geri gelmesi (3.42); Kambyses'in geçmişte işlemiş olduğu kötülüğe benzer şekilde öldürülmesi (3.64 v.d); Kroisos'un geçmişte işlediği bir suçtan dolayı karşılık olarak oğlunu kaybetmesi gibi (1.34 v.d). Bu konuda ayrıca bk., Romm 1998, s.70.

⁸² 1.207.

⁸³ Yukarıda bahsedildiği gibi (dipnot 5), Herodotos hükümet biçimleri üzerine tartışmayı büyük hükümet sistemlerinin herbirinde zayıflıkların ve güçlerin, problemlerin ve faziletlerin olduğunu, dolayısıyla hiçbir sistemin mükemmel olmadığını, olumlu ve olumsuz yönleriyle kendilerine özgü kültürel özellikleri korudukları mesajını vermek için; Kroisos ve Solon arasındaki uydurma hikayeyi kader ve insanoğlu hakkında bazı vurgulamalar yapmasına müsaade ettiği için uydurmuş olabilirdi. Bunun yanında Herodotos Kserkses'in Hellepontos'u geçen asker gücünü de bilinçli olarak kendi vermek istediği teze, yani Pers gücünü büyük

Bunun yanında gerektiğinde gerçek dışı hikâyelerle anlatımı güçlendirmeyi ve ona zevk katmayı tercih etmektedir. Bu da onun güvenilirliğini bir dereceye kadar artırmaktadır.⁸⁴ Anlatımında gizemli veya hayali unsurlar kullanması, onun eserinin tamamına yansıtılamaz. Bu hayali unsurlar 9 kitap boyunca yavaş yavaş azalmakta ve kendisinin de bilincinde olduğu tarihselliğe geçiş yapılmaktadır. Aslında, İonia ayaklanmasını konu alan 5.kitaptan 9. kitabın sonuna kadar eserine yönelik olarak eleştirilebilecek pek fazla bir nokta yoktur.

Bütün bunların yanında Herodotos olabildiğince geniş bir halk kitlesine hitap etmeyi düşünmüştür. Pek güvenilir olmayan bir geç dönem kaynağı Herodotos'un çalışmasını 440'lı yıllarda Atina'da halkı eğlendirmek için sesli olarak okuduğunu; hatta bu özel konuşmalardan birinde Thukydides'in hazır bulunduğunu ve gözyaşlarını tutamadığını bildirmektedir⁸⁵. Kesin olmasa da Herodotos'un bazen para ödülleri kabul ettiği yorumu yapılmaktadır⁸⁶. O tam anlamıyla bütün okuyucularının Hellen dünyasının merkezinden olmadığını bilincindeydi. Ödül kazanma babında kendi popülaritesini artırmak ve daha önemlisi eserini Hellas'ın dışında da daha geniş bir halk kitlesinin yararına sunmak için Pers Savaşları ile ilgili tarihsel başlığının dışına çıkarak coğrafi, etnolojik ve antropolojik merakları gideren farklı, canlı, renkli, ilginç ve bazen egzotik araştırmalar veya hayalî hikâyelerle dinleyici grubu etkilemek ve eğlendirmek yöntemini tercih ettiği görülmektedir.⁸⁷ En azından arka planda eğlendirme arzusu hazırır ve elindeki malzemenin düzenlenmesini etkilemektedir⁸⁸. Böylece eserinde araya retorik girmekte ve tarihinin ritmik ilerlemesini metin içinde dipnotlar vermişçesine kendisinin seçtiği imtiyazlı sahnelerle kesintiye uğratmakta ve dramatik detayla anlattığı olayları abartmaktadır⁸⁹. Bu bağlamda güvenilir olmayan ve anlatımı renklendirmeye yarayan hikayelere müsaade etmekte ve bunları tarihsel açıdan daha anlamlı olan hikaye motifleri içine katmaktadır. Ancak yine de tekrarlanan hikaye motiflerine dayalı geleneklerini kendisi uydurmaktan çok yukarıda açıklandığı gibi başkalarından duyarak aktarmaktadır⁹⁰. Herodotos'un eserindeki etkileyici konuşmaları da daha önemli bir maksat için kendisinin hazırladığı söylenebilir. Herodotos bu konuşmaları bir karakteri

gösterme amacına uygun olarak abartmış olabilir. Herodotos'un bazen temalarını tekrerr ettiremekte kendi mesajlarını teyit etme yoluna gittiği görülmektedir. Örneğin 1.kitabın başlangıcının yakınında Kandaules'in eşinin hikayesi (1.8 v.d), 9. kitabın sonuna yakın Masistes'in hikayesi (9.108 v.d) aynı şekilde seks cazibesinin yol açtığı zinayla ilgili hikayelerdir.

⁸⁴ Örneğin kafasında dövme olan adamın hikayesi muhteşemdir. Bu İonia ayaklanmasını kıskırtan Histiaios tarafından Miletos'un yöneticisi Aristagoras'a gönderilen bir köleydi. Kölenin kafatasına bir mesaj kazındı ve köleye sadece Aristagoras'a kafasını kazınması ve altında ne olduğuna bakması talimatları verildi. Bk., 5.35.

⁸⁵ Marcellinus biographus, *Vita Thucydides (Thukydides'in Hayatı)*, 54.

⁸⁶ Waters 1985, 7.

⁸⁷ Waters 1985, 64 v.d.

⁸⁸ Waters 1985, 70.

⁸⁹ Lateiner 1989, 18-9.

⁹⁰ Thomas 2000, 6.

ifşa etmek, bir politikayı rasyonel bir şekilde açıklamak ve en önemlisi dinleyicinin hikayenin anlatımına ilgi duymasını devam ettirmek için derledi ve kullandı⁹¹.

Sonuçta Herodotos'un eserini bilinçli bir şekilde kendisine özgün bir gözlem, araştırma ve rasyonel analiz ile yazdığı söylenebilir⁹². Tarihsel dönemin dışı olarak gördüğü mitolojik döneme ait farklı sözlü gelenekleri kullanırken genelde gayet rasyonel bir şekilde kendi yorumunu yapmaktan sakındığı ve kendi sonuçlarına ulaşmada okuyucuyu serbest bıraktığı görülmektedir. Kendisi gerektiğinde kuşkuculuğunu ortaya koymakta, hatta gerçek dışı olduğu bariz olan bazı hikayeleri doğrudan reddetmektedir. Hatta belli konudaki tezat içeren verileri kavrayarak delillerle rasyonel bir şekilde eleştirmekte ve başarılı tartışma metinleri ortaya koyabilecek kabiliyette olduğunu göstermektedir. Thukydides'in subjektif gerçekçiliğinin tersine⁹³, bazen tezat da içerse en azından belli bir konudaki farklı görüşleri Aıgyptos, Kreta, Skythia ve Büyük Menderes ile Dalaman çayı arasındaki antik dönemde Karia (Karya) olarak adlandırılan coğrafi bölgelerin "geleneklerine göre" diyerek onların ağzından vermekte ve bazen kendi döneminin imkânlarından dolayı açıklanamadığından yanlış da olsa kendi çözümünü ortaya koymaktadır. Herodotos kullanmak zorunda olduğu sözlü kaynakların yetersizliğinden dolayı eleştirilere karşı koyması gerektiğinin bilincindedir ve fırsatı bulduğunda tezini kıyas yoluyla güçlendirmek için ek kaynaklar kullanmaktan kaçınmamaktadır. Özellikle kendi gözüyle coğrafyasını, jeolojisini, yapıtlarını ve geleneklerini gözlemlediği Aıgyptos ile ilgili olarak tapınaklardaki yazılı belgeleri de kullanma imkânı doğmuş ve Herodotos kendisi de tarihsel gerçek olarak inandığı Aıgyptos geleneğiyle ilgili görüşünü teyit etmek için objektif verilere dayalı rasyonel bir çalışma yapmaya gayret etmiştir. Ancak onu bu rasyonelliğin dışına iten üç temel unsurun olduğu görülmektedir. Thukydides içinde yaşadığı olayların tarihini yazarken, Herodotos kendisinden çok daha öncesine, Truva Savaşlarına kadar giden dönemin tarihini yazmaya gayret göstermiştir. Eserinin büyük bir bölümü uzak geçmişle ilgili olduğundan ve bu alanla ilgili pek fazla yazılı kaynak olmadığından, ispatlanması çok zor olan sözlü geleneğe geniş bir şekilde başvurmak zorunda kalmıştır. Bunun yanında Herodotos'un filozof yönü de vardır ve vermek istediği ahlâkî mesaj eserinin içeriğini etkilemiştir. Her yükselişin bir düşüşü olduğuna dair olan bu mesaj, özellikle yayılmacı Pers İmparatorluğu'nun başında bulunan despotların kibirleri ve intikam duygularıyla hareket ederek diğer halkların kültürlerini kontrol etme çabalarının kiskanç tanrılar tarafından cezalandırılmasıdır. Herodotos bunu kurallaştırmaya çabalamakta ve bu mesajı iletmek için ders verme babından kendi uydurduğu bazı hikayelere bilinçli olarak eserinde yer vermektedir. Bunun yanında, bütün kültürlere saygı duyan ve onların hünerlerini ön plana çıkarmak isteyen bir dünya vatandaşı olarak gezip gördüğü Hellas merkezi dışına taşan daha geniş bir dinleyici kitlesine hitap etmek için değişik kültürlerden ilginç veya gerçek dışı hikayelere eserinde yer verme gereği duymuştur.

⁹¹ Waters 1985, 73; Lateiner 1989, 20.

⁹² Marincola 1997, 18.

⁹³ Rawlings "Peloponnesos Savaşı'nın tarihî gerçek değildir, ancak Thukydides'in gerçeğidir" yorumunu yaparak bu noktaya işaret etmektedir. Bk., Rawlings 1981, 272.

Diğer bir deyimle, geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmek için sözlü anlatıma uygun olarak gerçek veya gerçek dışı olsun her türlü farklı görüş açısını etkileyici ve eğlendirici bir şekilde ortaya koyduğu görülmektedir. Herodotos'un eseri mitoloji ve tarihi, ve hatta bir dereceye kadar şiir ve nesiri kapsamaktadır. Bu da onun eserine zevkle okunacak bir değer kazandırmaktadır. Gerçek dışı hikayelere bilinçli olarak daha fazla yoğunluk vermek zorunda olduğu ilk dört kitabından sonra, yani kronolojik olarak geçmişten yakın zamana gelirken anlattıkları doğal olarak daha bir doğruluk kazanmaktadır. Buradaki zorluk onun aktardığı mitoloji içindeki tarihsel gerçekleri ortaya koymada yatmaktadır. Bunun için Herodotos'un eserini bir bütün olarak kavrama yeteneğine sahip bir okuyucu olmak gerekmektedir. Böylece modern tarihçiler Herodotos'u gözden çıkarmayarak insanlığa faydası olacak bazı tarihî gerçekleri yeniden keşfedebilirler. Arkeolojinin 19.yy'dan itibaren Aigptos, Persia ve Orta Doğu'nun geri kalanına yayılmasıyla birlikte, Herodotos'un görkemli hikayelerinin uydurma olmadığını gösteren deliller yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır⁹⁴. Herodotos geç te olsa XX.yy. itibariyle eskiçağ tarih yazıcılığında hak ettiği itibarı kazanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Ascherson 1996, N. Ascherson, *Black Sea*, London.
- Bowen 1992, A. J. Bowen, (trans. with an introduction and commentary), *Plutarch, The Malice of Herodotus*, Warminster.
- Buck 1979, R.J. Buck, *A History of Boiotia*, University of Alberta.
- Der Neue Pauly*, "Semiramis", Stuttgart, Weimar 2001, 378-379.
- Develin 1985, R. Develin, "Herodotus and the Alcmaeonids", eds by J. W. Eadie - J. Ober, *The Craft of the Ancient Historian, Essays in honor of Ch. G. Starr*, Ann Arbor, 125-140.
- Ehrenberg 1968, V. Ehrenberg, *From Solon to Socrates: Greek History and Civilization during the 6 th and 5 th Centuries BC*, London.

⁹⁴ Herodotos'un Skyth'lerin yaşadığı Skythia topraklarındaki ziyaretlerinin detaylarının bazıları yanlış olsa da, arkeolojik buluntuların çoğunluğu Herodotos'u doğrulamaktadır; bk., Hart, s.163; Ascherson 1996, 51-58. Herodotos'un Babylon'a giderken Euphrates (Fırat) nehri boyundaki şehirlerin tarihî ve kültürleri hakkındaki hikayelerinde de doğruluk payı arkeolojik buluntularla desteklenmektedir. Örneğin modern tarihçiler tarafından balık tanrıçası olarak adlandırılan ve varlığından şüphe duyulan Semiramis'i Herodotos gerçek bir kişilik olarak vermektedir. Bk., 1.184; 3.155. Son zamanlarda onun iktidarını kanıtlayan yazıtlar bulunmuştur. Bk., *Der Neue Pauly* 2001, 378-9. Ayrıca bk., Evans 1982, 165-6.

- Evans 1982, J. A. S. Evans, *Herodotus*, Boston.
- Fowler 1966, R. L. Fowler, "Herodotus and His Contemporaries", *Journal of Hellenic Studies* 116, 62-87.
- Glover 1924, T. R. Glover, *Herodotus*, New York.
- Graves 1981, R. Graves, *Greek Myths*, London.
- Hart 1982, J. Hart, *Herodotus and Greek History*, New York.
- Hartog 1997, F. Hartog, *Herodotos'un Aynası*, (çev. Emin Özcan), Ankara.
- Hornblower 1987, S. Hornblower, *Thucydides*, Baltimore.
- How ve Wells 1912, W.W. How - Wells, J., *A Commentary on Herodotus*, Vol 1, Oxford.
- Hunter 1982, V. J. Hunter, *Past and Present in Herodotus and Thucydides*, Princeton.
- Huxley 1962, G. L. Huxley, *Early Sparta*, London.
- Jacoby 1957, F. Jacoby, ed., *Die Fragmente der Griechischen Historiker*, 17 Vols, Leiden.
- Kaçar 1997, T. Kaçar, "Herodotos'un Yöntemi ve Düşüncesi: Demokrat Herodotos", *Toplumsal Tarih Dergisi* 37, 49-53.
- Lateiner 1989, D. Lateiner, *The Historical Method of Herodotus*, Toronto.
- Lister 1979, R. P. Lister, *The Travels of Herodotus*, New York.
- Lloyd 1976, A. B. Lloyd, *Herodotus Book II, Commentary 1-98*, Leiden.
- Marincola 1997, J. Marincola, *Authority and Tradition in Ancient Historiography*, Cambridge.
- Momigliano 1958, A. Momigliano, "The place of Herodotus in the history of historiography", *History* 43, 1-13.
- Myres 1953, J. L. Myres, *Herodotus, Father of History*, Oxford.

-
- Rawlings 1981, H. R. Rawlings, *The Structure of Thucydides' History*, Princeton.
- Rhodes 1987, P. J. Rhodes, "Thucydides on the Causes of the Peloponnesian War", *Hermes* 115, 154-65.
- Riemann 1967, K. Riemann, *Das Herodoteische Geschichtswerk*, Dissertation, Munich.
- Romm 1998, J. Romm, *Herodotus*, London.
- Thomas 2000, R. Thomas, *Herodotus in Context; Ethnography, Science and the Art of Persuasion*, Cambridge.
- Waters 1985, K. H. Waters, *Herodotos the Historian: His Problems, Methods, and Originality*, Norman.
- White 1969, M. E. White, "Herodotus' Starting-Point," *Phoenix* 23, 39-48.